

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

UOT №82.0; 82.09

**Ə.DƏMİRÇİZADƏNİN «DƏDƏ QORQUD» LIBRETTOSU
VƏ «QARACA ÇOBAN» PYESİNDƏ OĞUZ XALQININ MİLLİ
BİRLİK VƏ VƏHDƏTİ İDEYALARI****Y.N.İSMAYILOVA**
Bakı Dövlət Universiteti
Yegane-n@mail.ru

Məqalədə göstərilir ki, görkəmli alim və yazıçı Ə.Dəmirçizadə yaradıcılığının Azərbaycan ədəbiyyatında «Dədə Qorqud» motivləri mövzusu baxımından xüsusi yeri vardır. Elmdə təsbit olunduğu kimi, ədəbiyyatda «Dədə Qorqud» mövzusunda ilk bədii əsər Ə.Dəmirçizadənin Ş.Şeyxovla birgə 1943-cü ildə qələmə aldığı «Dədə Qorqud» librettosudur. Libretto sadə qəhrəmanlıq süjeti üzərində qurulmuşdur. Burada iki ideya xətti aydın müşahidə olunur:

Birincisi, xalqın yadelli işğalçılara qarşı mübarizə ruhunun təsviri;

İkincisi, el-obanın dar günündə xalqın, zəhmətkeş kütlənin öz içərisindən çıxan qəhrəmanın əsas rol oynaması.

Hər iki xətt dövrlə, zamanla, əsərin yazıldığı vaxtın siyasi-ideoloji ovqatı ilə müəyyənləşirdi. Ə.Dəmirçizadə və Şeyxovun müəllifi olduğu libretto, təqribən, 1941-ci ildə yazılmış və 1943-cü ildə tamaşaya qoyulmuşdu. Eləcə də Ə.Dəmirçizadənin 1942-ci ildə yazdığı və «Dədə Qorqud» librettosunun ideya xətlərini daha geniş planda davam etdirən «Qaraca çoban» pyesində də eyni ideya-məzmun ovqatını müşahidə edirik.

«Kitabi-Dədə Qorqud» eposunun milli birlik və sosial vəhdət haqqında əsas ideyası tək-cə Ə.Dəmirçizadənin «Qaraca Çoban» pyesində yox, eposa müraciət etmiş digər dramaturqların yaradıcılığında da uğurla davam etdirilmişdir.

Açar sözlər: “Kitabi-Dədə Qorqud”, Ə.Dəmirçizadə, epos, libretto, Qaraca Çoban

Ə.Dəmirçizadə yaradıcılığının «Azərbaycan ədəbiyyatında «Dədə Qorqud» motivləri» mövzusu baxımından müstəsna mövqeyi vardır. Elmdə bir-mənalı şəkildə təsbit olunduğu kimi, ədəbiyyatımızda «Kitabi-Dədə Qorqud» mövzusunda ilk bədii əsər Ə.Dəmirçizadənin Ş.Şeyxovla müştərək 1943-cü ildə qələmə aldığı librettodur (1, 14).

«Dədə Qorqud» librettosunun «əsas ideya xətti yurdun düşməndən müda-

fiəsi ilə bağlıdır. Uruzxanın ova getməsindən istifadə edən düşmən Oğuz yurduna soxulur, lakin Dədə Qorqud tərəfindən ruhlandırılan Qaraca Coban və onun köməyinə gələn Uruz xan tərəfindən məğlub edilərək geri qovulur. Uruz xanın gözəllərin ən gözəli Gülçinə məhəbbəti əsərin aparıcı xətlərindən biridir» (1, 14).

«Dədə Qorqud» librettosunun qısa məzmunu belədir: «Elin bilicisi, icra, düşüncə və mühakimə timsalı, xalqın məsləhətçisi olan, onun şad günlərində, toy günlərində şadlıq edən, yaman günündə ona dost olan, yardım edən qoca Dədə Qorqud əlində qopuz, yəni üçtelli saz ilə nağıla başlayaraq deyir:

Dədə Qorqud demiş ellər adıma,
Çox çatmışam mən ellərin dadına,
Hamı bilir, mindən artıq yaşım var,
Çox görmüşəm, çox şey gəlir yadıma.

Elin gözəl qızları, cavan oğulları, istekli gəlinləri bulaq başında, yaşıl çəmənlikdə oynayıb, oxuyub, sevişib şadlıq edirlər. Xalqın qəhrəmanlarından biri, hörmətli igid Uruzxan, qızlar içərisində öz gözəlliyi ilə fərqlənən, qızıl gül bənzəyən Gülçini sevir, onunla həyat yoldaşı olmaq arzusunu bildirir. Gülçin və eldəki qızlar, gəlinlər bu xeyir işə bir şərtlə razı olduqlarını bildirirlər:

Oğlan, bir ox atsan əgər,
Oxla maral tutsan əgər,
Bil ki, məni də ovlamısan,
Ürəyimi də tovlamısan.

Uruzxan sevgilisinin arzusunu yerinə yetirmək məqsədilə igid oğlanlarla birlikdə ova gedir. Qızlar və gəlinlər isə nəgmə oxuya-oxuya ev işlərilə məşğul olurlar, cəhrə işlədib, ip əyirirlər. Bu zaman yadellilər, xalqın qəddar düşmənləri dinc əhali üzərinə basqın edib qamçı və qılınc oynadır, evləri oda tutub, qız və gəlinlərə təcavüzkarlıq edirlər. Məhz belə ağır bir momentdə, xalqın zülm altında inlədiyi zamanda Dədə Qorqud yardıma gəlib Qaraca çobanı elin namusunu qorumaq üçün ruhlandırır. Qaraca çoban çomağı ilə soyğunçularla vuruşa girir. Bu halda Uruzxan öz yoldaşları ilə ovdan qayıdır, işğalçılarla döyüşə girir və onları qırıb məğlub edir» (2).

Libretto, göründüyü kimi sadə qəhrəmanlıq süjeti üzərində qurulmuşdur. Burada iki ideya xətti aydın müşahidə olunur: birincisi, xalqın yadelli işğalçılara qarşı mübarizə ruhunun təsviri; ikincisi, el-obanın dar günündə xalqın, zəhmətkeş kütlənin öz içərisindən çıxan qəhrəmanın əsas rol oynaması.

Hər iki xətt dövrə, zamanla, əsərin yazıldığı vaxtın siyasi-ideoloji ovqatı ilə müəyyənləşirdi. Ə.Dəmirçizadə və Ş.Şeyxovun müəllifi olduğu libretto, təqribən, 1941-ci ildə yazılmış və 1943-cü ildə tamaşaya qoyulmuşdur. Eləcə də, Ə.Dəmirçizadənin 1942-ci ildə yazdığı və «Dədə Qorqud» librettosunun ideya xətlərini daha geniş planda davam etdirən «Qaraca Çoban» pyesində də eyni ideya-məzmun ovqatını müşahidə edirik. Bunlar təsadüfi deyildi. Ölkədə

müharibə gedirdi. N.Ələkbərlinin göstərdiyi kimi, «hər iki əsərin yaranma dövrü Böyük Vətən müharibəsinin (1941-1945-ci illər - Y.İ.) qanlı illərinə təsadüf edir, əsərlərin qəhrəmanlıq pafosu və vətənpərvərlik motivi də bununla müəyyənləşir» (1, 14).

«Dədə Qorqud» librettosunun əsas obrazları bunlardır: Qazan xan - Gəncə mahalının xanı, Uruz - onun oğlu, Burla xatun - Qazanın arvadı, Aybəniz – onların qızı, Qaraca - çoban, Qurd basar - satqın bir adam, Toğrul - Səlcuq tayfasının başçısı, Qara tikan - onun igidlərindən, Gürcü şahı, igidlər, qadınlar, qızlar.

Maraqlıdır ki, libretto müəllifləri eposdan məlum olan hadisələri Azərbaycanın gerçək tarixi ilə birləşdirməyə səy etmişlər. Bunun əsasında Ə.Dəmirçizadənin «Kitabi-Dədə Qorqud»u bilavasitə Azərbaycanla bağlı abidə hesab etməsi dururdu. Birinci pərdənin remarkasına diqqət edək: «Gəncə... Kür qırağı... Al-əlvan geyinmiş oğlan və qızlar səlcuq talançılarına qarşı əlbir vuruşmaq üçün Gürcü şahıyla danışmağa gedən Qazan xanı yola salmağa hazırlanırlar. Yaşıl meydana igidlər məşq edirlər...» (3, 1).

Göründüyü kimi, librettoda Azərbaycan və gürcü xalqlarının nümunəsində Qafqaz xalqlarının dostluğu ideyası da qoyulmuşdur ki, bu da sovet ideologiyasının yeritdiyi xalqlar dostluğu, sovet xalqlarının birliyi və ümumi düşmənə qarşı birgə mübarizə aparması haqqında ideologiyayı əks etdirirdi. Lakin burada ciddi bir məsələ - səlcuqların işğalçı, gəlmə kimi təqdim olunması məsələsi var. Səlcuqların işğalçı kimi təqdim olunmasının altında xalqımızın etnik tarixi ilə bağlı çox mühüm bir məsələyə toxunulmuşdur. Belə ki, sovet tarixşünaslığında türklər Azərbaycana gəlmə xalq hesab olunurdu. Sovet tarixşünaslığının uzun illər ərzində zorla beyinlərə yeritməyə çalışdığı etnogenez siyasətinə görə, Azərbaycan xalqı əvvəlcə türkmənşəli olmamış, sonralar gəlmə türklər - səlcuqlar və digərləri tərəfindən türkləşdirilmişdir. Səlcuqların XI-XII əsrlərdə Şərqi Xəzəraxasından Azərbaycana gəlməsi tarixi faktdır. Lakin libretto müəllifləri XI-XII əsrlərdə Azərbaycana gələn səlcuq türklərini burada yerli - avtoxton oğuz türkləri ilə qarşılaşdırmışlar ki, bununla da əslində, librettoda Azərbaycan xalqının sonradan səlcuqlar tərəfindən türkləşdirilməsi haqqında sovet tarixşünaslığının zorakı etnogenez siyasəti qəbul olunmamışdır. Librettoda Azərbaycan açıq-aşkar şəkildə səlcuqların gəlişinə qədər «Kitabi-Dədə Qorqud» oğuzlarının ana yurdu kimi təqdim olunmuşdur.

«Kitabi-Dədə Qorqud», bildiyimiz kimi, oğuz igidlərinin el-oba, vətən, yurd uğrunda apardıqları mübarizə səhnələri ilə zəngindir. Dastanda Oğuz elinin namərd və müxənnət düşmənləri tez-tez fürsətdən - oğuz igidlərinin ovda olmasından və s. istifadə edib el-obaya soxulurlar. Elin ağır günündə heç vaxt biri-birini darda qoymayan oğuz igidləri yurdun təhlükəli günlərində dərhal birləşib Oğuz elini hər cür düşmən təcavüzündən qoruyurlar. Bu baxımdan eposun mübarizə ruhu sovet ölkəsində və bütün dünyada alman faşizminə qarşı aparılan mübarizə ovqatı ilə üst-üstə düşürdü. Libretto müəllifləri bu ideya xəttini əsərdə bütün tərəfləri ilə əks etdirməyə nail olmuşlar.

Əsərdəki ikinci ideya xəttinə - yurdun ağır günündə məhz xalqın, zəhmətkeş kütlənin içərisindən çıxmış Qaraca çoban kimi igidin əsas rollardan birini oynamasına gəlincə bu məsələ təkcə dastanın məzmununda Qaraca çobanın oynadığı rolla bağlı deyildi. Bu, sovet ideologiyasının sinfi mübarizə haqqında əsasları ilə bağlı idi. Sosializm realizmi yaradıcılıq metoduna görə, bədii əsərdə həyat inqilabi mübarizədə təsvir edilməli və sonda xalq içərisindən çıxmış qəhrəmanın qələbəsi ilə tamamlanmalı olan mübarizəsinin təmsalında xalqı ideallar qələbə çalmalı idi. Librettoda bu ideoloji xəttin əsas daşıyıcısı Qaraca çoban surətidir.

Maraqlıdır ki, əsas qəhrəmanları oğuz bəyləri, zadəganları, əsilzadələri olan «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarında sovet ideologiyasının «normativlərinə» uyğun gələn yeganə qəhrəman Qaraca çoban idi. Bildiyimiz kimi, sovet ideologiyasının əsasında sinfi mübarizə ideyaları dururdu. Sovet ideoloji qəliblərindən baxıldıqda dastanın, demək olar ki, bütün qəhrəmanları «istismarçı sinfin» nümayəndələri idi. Çünki bunların sosial mənşəyi xan, bəy, bəylərbəyi kimi oğuz cəmiyyətinin hakim təbəqələrinə bağlanırdı. Bu cəhətdən, Qaraca çoban öz «ictimai mənşəyi» etibarilə sovet ideologiyasına uyğun gəlirdi. Ona görə də, sovet dönəmində Qaraca çoban obrazına, belə demək mümkünsə, xüsusi fikir verilir. Elə Ə.Dəmirçizadənin bir neçə ildən sonra (1942) yazıb, 1948-1950-ci illər arasında M.Qorki adına Azərbaycan Dövlət Gənc Tamaşaçılar Teatrında uğurla tamaşaya qoyulmuş «Qaraca çoban» adlı pyesi bunun canlı nümunəsidir (4).

Hər iki əsərin - «Dədə Qorqud» librettosu və «Qaraca çoban» pyesinin əsasında «Kitabi-Dədə Qorqud» eposundakı «Salur Qazanın evinin yağmalanması» boyunun motivləri durur. «Dədə Qorqud» eposu ilə yaxından bağlı olan Ə.Dəmirçizadə, görünür, Şeyxov soyadlı müəlliflə birgə yazdığı librettoda öz bədii düşüncələrini tamamlaya, yaxud tam şəkildə ifadə edə bilmədiyi üçün bir qədər sonra eposa yenidən müraciət etmişdir. Əlbəttə, libretto musiqili tamaşanın mətnidir və burada dramatik özünüifadə imkanları pyesə nisbətən zəifdir. Librettoda musiqi partiyaları, oxuma, çalma, sözlün, hərəkətin musiqi ilə vəhdəti, əsərin ideyasının daha çox musiqinin, rəqslərin dili ilə ifadə olunması aparıcıdır. Ə.Dəmirçizadə «Qaraca çoban» pyesində eyni eposa və onun eyni boyuna yenidən müraciət etməklə «Kitabi-Dədə Qorqud» eposunun dramaturgiya sahəsində geniş imkanlara malik olduğunu təsdiq etmişdir. Bu cəhət əsərin ilk tamaşası haqqında görkəmli alim Əziz Şərif tərəfindən yazılmış rəsenziyada xüsusi qeyd olunmuşdur. Müəllif göstərir ki, «bugünə qədər bir alim dilşünas kimi tanıdığımız müəllif öz ilk bədii əsəri üçün «Dədə Qorqud» dastanından istifadə etməklə gözəl və təqdirəlayiq bir təşəbbüs göstərmişdir. Heç şübhə yoxdur ki, bu dastanın məzmunu əsasında yüksək milli, bədii dramaturji əsərlər yaratmaq imkanı hüdudsuzdur» (5). «Bu əsərdə Qazan xanın sarayının qarət edilməsi və Qaraca Çobanın igidlikləri təsvir olunmuşdur. Ə.Dəmirçizadə burada əvvəlki librettoya nisbətən daha mükəmməl işləmiş, Qazan xan - Burla xatun xəttini saxlamış, lakin əsas ideya yükünü xalqı təmsil edən Qaraca

çobanın üzərində cəmləşdirmişdir» (1, 14).

Əsərin iştirakçıları bunlardır: Dədə Qorqud - elin bilicisi, filosofu, Salur Qazan - ellər xanı, Qaraca Çoban - xanın çobanı, Burlaxatun - xanın arvadı, Uruz - xanın oğlu (18 yaşında), Gülçin - çobanın qızı, Uruzun sevgilisi, Qaragünə - xanın qardaşı və inağı (vəziri), Şərşəmşəddin - qəhrəmanlar atamanı, Dəli Dondar, Qara Budaq, Bamsı Beyrək, Qoca oğlu Yeynək - qəhrəmanlar, Dəmirgücü, Qaplangücü - Qaraca Çobanın qardaşları, Casus - Oğuz elində bir nəfər gənc, Şöklüməlik - rum knyazı, Vəzir - rum knyazının vəziri, aznavurlar - bir neçə nəfər rum qəhrəmanları və s. ikinci dərəcəli surətlər.

Birinci pərdədə ellər xanı Salur Qazanın ağban evinin qarşısında böyük bir bağça təsvir olunur: «Qəhrəmanlar yeyib-içib, deyib, gülürlər... Pərdə açılarkən adama elə gəlir ki, bu məclis irəlidən başlanmış və davam etməkdədir.

Ozanlar deyişirlər:

Birinci ozan - Namus bizdə, ismət bizdə, ar bizdə,
Şəkər bizdə, nabat bizdə, nar bizdə,
Bülbül bizdə, gülşən bizdə, yar bizdə,
Söylə ozan, yağılardan nəyi var!!!

İkinci ozan: Yağılardan qurdlar yemiş başı var,
Ellərində müxənnəs var, naşı var,
Matəmi var, gözlərində yaşı var,
Ozan qardaş, yağılardan varı bu» (4, 1-2)

Beləcə ozanlar oğuz elini tərənnüm edirlər. Onların oxuduğu, o cümlədən pyesdə olan çoxsaylı şeirlər, nəğmələr Ə.Dəmirçizadənin həm də bir istedadlı şair olduğunu göstərir. «Qaraca Çoban», ümumiyyətlə, şeirlə yazıldığı üçün mənzum pyesdir. Əsərdəki şeirlər ritmik struktura, misralar arasındakı və misradaxili qafiyələrə, gözəl bədii məzmunla malikdir. Şeir-nəğmələr bütün hallarda təsvir olunmuş məclisin, süjet hadisəsinin məzmunu ilə vəhdət təşkil edərək bir tərəfdən əsərin bədiiliyini gücləndirirsə, digər tərəfdən süjet xəttinin inkişafına xidmət edir.

Salur Qazan baş ozandan Oğuz elini tərif edən bir nəğmə oxumasını istəyir:

Ozan qardaş, şən elimiz var bizim,
Qopuz çalıb bu ellərdən xəbər ver.
Dağdan axan gur selimiz var bizim,
Bu dağlardan, bu sellərdən xəbər ver (4, 6).

Baş ozan oğuzların sevdikləri və müqəddəs tutduqları Ala dağ haqqında nəğmə oxuyur:

İzin verin, a ağalar, a bəylər!
Ala dağdan sizə verim mən xəbər...

Müqəddəsdir, ulu dağdır Ala dağ,
Çeşməlidir, sulu dağdır Ala dağ.
Ağ bulutdan sarıq qoyub başına,
Narın qardan rəng vurubdur başına (4, 7-8).

Ozanların oxuduğu nəğmələr Salur Qazanın ov həvəsini oyadır. Bilirik ki, ov «Kitabi-Dədə Qorqud» eposunda ən davamlı motivlərdən biridir. A.Y.Yakubovski təsadüfi yazmır ki, «köçəbə aristokratiyası - əllərində böyük var-dövlət olan bəylər tək-cə hərbi xidmət aparmayaraq, köçəri heyvandarlıq təsərrüfatı şəraitində öz xanlarına qulluq edirdilər. Bəylər xanla birlikdə yalnız əyləncə hesab olunmayan ovda da iştirak edirlər. Böyük tutumlu ovların təşkil olunması bununla bağlıdır. «Qorqud kitabı»nda biz bu ovların çoxlu təsvirlərini tapırıq» (5, 131). Eposun obraz sisteminə, motivlər aləminə dərinləndən bələd olan Ə.Dəmirçizadə də «ov» motivini oğuz sosial həyat tərzinin əsas kütləvi modeli kimi pyesdə qorumuşdur.

Məclis vaxtı Dədə Qorqud «yan tərəfdə qocaman bir ağacın dalında görünür. Məclisdəkilər onu görmür. Lakin o, yavaş və ağır addımlarla məclisə yaxınlaşır. Bilirsiz (səssiz - Y.İ.) halda ətrafı və məclisi seyr edərək dinləyir və dua edir kimi bir vəziyyət olaraq deyir:

Daim olsun elimizdə toy-düyün!
Tanrı bizə göstərməsin yaman gün.
Daim olsun dövlətimiz dünyada!
Tanrı bizə gətirməsin dərd, qada» (4, 10).

Birdən bəylər Dədə Qorqudu görüb onu alqışlayırlar. Dədə Qorqud onların ova getmək fikrini bəyənsə də, Salur Qazana ehtiyatlı olmağı məsləhət görür:

Qılınc çalıb göstərməksə bir hünər,
Həm də gərək sərvaxt olsun igidlər.
Unutma ki, ehtiyatlı qorxaqlar
Bəzən hətta döyüşlərdə qazanar.
Gər igiddə olmalısı el məşqi,
Bir də gərək olsun onda yurd eşqi.
Yurdumuzun ətrafında yağı var,
Sən gedərsən, yurdu yağı dağıdar,
Yurdun üstə söylə, kimi qoyursan?! (4, 12)

Salur Qazan məsləhəti bəyənib oğlu Uruza üç yüz igidlə bərabər eli qorumağı tapşırıb, bəylərlə ova yollanır. Birinci pərdə Uruzun öz sevgilisi Gülçinə bəslədiyi hissələrinin təsviri ilə bitir.

İkinci pərdə oğuzların düşmənləri olan rumların sarayının təsviri ilə başlanır. Rum məliki çox qəmginidir: onun övladı yoxdur. Oğuzdan bir casus gəlib Salur Qazanın öz igidləri ilə ova getdiyini ona xəbər verir. Məlik fürsəti əldən

buraxmayıb əmr verir:

Aznavurlar, fürsəti fəvt etmədən,
Hazır olsun yeddicə min döyüşkən.
Qazan yurdu bu gün gərək talansın,
Yağmalansın, alovlara qalansın.
Odlar yurdu od içində sönməli,
Oğuz eli xərabəyə dönməli.
Haydı igid aznavurlar, tez olun,
Gün batınca yarısını bu yolun
Gərək keçək, göz qırpanda son ulduz,
Fürsət varkən yağmalansın ol Oğuz (4, 21-22).

Burada bir detal diqqəti cəlb edir. Əgər «Dədə Qorqud» librettosunda Oğuz elinin düşmənləri kimi səlcuqlar təsvir olunurdusa, «Qaraca çoban» pyesində biz bu rolda rumluları görürük. Lakin Ə.Dəmirçizadə (o cümlədən Şeyxov) səlcuqları gəlmə türklər kimi təqdim etməklə yanaşı, oğuzların Azərbaycanın yerli - avtohton əhalisi olduğunu təsdiq etmişlər. Eyni durumu «Qaraca çoban» pyesində də müşahidə edirik. Bu məsələ pyesdə bədii simvolika ilə də olsa, çox dərindən qoyulmuşdur. Bu cəhətdən rum məlikinin söylədiyi «Odlar yurdu od içində sönməli // Oğuz eli xərabəyə dönməli» misraları dərin mənə daşıyır.

Həmişə məlumdur ki, «Odlar yurdu» dedikdə Azərbaycan nəzərdə tutulur. Bu ad azərbaycanlıların öz vətənlərinə verdiyi ad deyildir. Əksinə, qədim mənbələrdə yurdumuz belə adlandırılmışdır. «Odlar yurdu» ifadəsinin iki mənası var:

Birincisi, orta əsrlərdə vətənimizə gələn əcnəbilər burada neft və qazın təsiri ilə yanan torpaqları, «Yanardağ» kimi məntəqələri görüb, neft-qaza işarə ilə Azərbaycanı odlar yurdu adlandırmışlar.

İkincisi, «Odlar yurdu» atəşpərəstliklə - oda sitayişlə bağlıdır. Azərbaycanda lap qədimlərdən, ən azı, eramızdan əvvəl VIII-V əsrlərdən oda - atəş sitayiş olunmuşdur. Neft-qazın təsiri ilə yanan torpaqlar Azərbaycanda lap qədimlərdən olmuş, bu da od-atəşlə bağlı mifoloji inancların meydana gəlməsinə, daha sonra bu inancların sistemləşərək atəşpərəstlik (zərdüştilik) dininə çevrilməsinə səbəb olmuşdur. Rum məlikinin söylədiyi «Odlar yurdu od içində sönməli // Oğuz eli xərabəyə dönməli» misralarında «Odlar yurdu» Azərbaycan «Oğuz eli» adlandırılır. Demək, Ə.Dəmirçizadənin elmi görüşlərinə görə, Azərbaycan hələ eramızdan əvvəl birinci minillikdən oğuz türklərinin doğma vətəni olmuşdür.

Üçüncü pərdə Dərbənd adlanan keçidin təsviri ilə başlanır: «İki tərəfi (arxa və sol tərəf) dağla əhatə olunmuş göy çəmənlikdir. Sağ yanı sıldırım qayadır. Dağdan axan çay ilan kimi uzanır və şırıltı ilə qayadan axaraq dərənin dibi ilə gedir. Ön tərəfdən çəmənliyə gedən təkə bir keçid vardır. Burası Dərbənd adlanır. Uzaqda qoyunlar görünür. Yarım dəqiqə bu mənzərə xali qalır.

Yalnız uzaqda dağın sinəsində harada isə həzin-həzin çalınan ney səsi ətrafa yayılır. Başqa heç bir səs-səmir yoxdur, elə bil təbiət də susmuş, neyin bu həzin səsini dinləyir. Səhər vaxtıdır. Bu sükutu Dərvəndin o tərəf bu tərəfində baş qaldırıb hürən iki çoban itinin səsi pozur» (4, 23).

Təsvir olunan məkan Salur Qazanın çobanı Qaraca Çobanın qoyun otardığı yaylaqdır. Rum mülükünün aznavurları – döyüşçüləri buraya Salur Qazanın qoyunlarını aparmağa gəlmişlər. Lakin onlar Qaraca Çobanın necə bir igid olduğunu bilmədikləri üçün əvvəlcə onu qorxutmaq istəyirlər:

Duraq burda məskən edib bir yanı,
Haylayaraq bir çağıraç çobanı.
Dilə basaq, hər bə-zorba, al edək,
Bəlkə, onu şirin dilə gətirib,
Vədə verib, tezcə ələ gətirib,
Asanlıqla qoyunları mal edək (4, 23).

Ə.Dəmirçizadə Qaraca Çobanın təsvirində dastanın öz bədii təsvir üslubuna sadıq qalmışdır: «Qaraca Çoban bir dikdə görünür. Çomağı çiynində, sapanı omuzundan (çiynindən - Y.İ.) asılı, belində əyri bıçaq, arxasında ceyran dərisindən çantası, başında böyük bir şallı papaq, iri vücutlu və heybətli görünüşlü Qaraca Çoban uzun bığlarını bir əli ilə tumarlayaraq deyir:

Mərə kafir, necə gəldin buraya,
Oğrun-oğrun, gecə gəldin buraya.
Yoxsa, mərə azğın kafir, mey içdin,
Sərxoş olub başındanmı keçdin?» (4, 24)

Aznavurlardan biri Salur Qazanın evini necə yağmaladıqlarını çobana danışmış onun ürəyinə qorxu salmaq istəyir. Lakin Qaraca Çoban öz el-obasına, yurduna, ona çörək verən insanlara sadıqdır. Müəllif çobanın vətən sevgisini obrazın öz dili ilə çox təsirli şəkildə ifadə etmişdir. Qaraca Çoban deyir:

Mərə axmaq kafir, tökmə ətimi,
Verməm yüz bəyinə bircə itimi.
Mən dağlar bəyiyəm, dağlar mənimdir;
Bu sərin yaylaqlar öz vətənimdir.
Qavat oğlu qavat, axmaq aznavur,
Toxunma obama, uzaqlarda dur... (4, 25)

Dastanda qəhrəmanlığı, qorxmazlığı digər oğuz bəyləri ilə bərabər səviyədə təsvir olunmuş Qaraca Çoban məsələsi elmdə müəyyən mübahisə yaratmışdır. Sovet qorqudşünaslığında o, əməkçi xalqın dastanda ətraflı təsvir olunmuş əsas nümayəndəsi kimi qəbul olunmuş və ona qarşı «həssaslıq» göstərilmişdir. Prof. E.Rəhimova obraz haqqında səciyyəvi fikirləri nəzərdən keçirərək yazır: «Bir sözlə, Qaraca Çoban, yaxud da V.Bartoldun, onun ardınca isə P.Antokolskinin adlandırdıqları (kimi - Y.İ.) «qara çoban» dastanda kifayət

qədər əhəmiyyətli bir şəxsdir. O, cəsarətlə öz ağasının düşmənlərinin qarşısını alır, tək 300 adamı yerlə-yeksan edir; nəhəng qəhrəman sapandla qoyun atmağı, ağacı kökündən çıxarmağı və nəhayət, ağasına sədaqətlə xidmət etməyi bacarır. Bax bu cürdür Qaraca Çoban. Salur Qazanla Qaraca Çobanın qarşılıqlı münasibəti dastanın təhrif olunmasında dəyişməz «arqument»dir. Bir vaxtlar məhz bu arqument onun ideyaca hörmətdən salınması sahəsində çox böyük səs-küyə səbəb olmuşdur» (6, 85).

Həmin «çox böyük səs-küy» eposun «Salur Qazanın evinin yağmalanması boyunda» Salur Qazanla Qaraca Çoban arasındakı bir dialoqla bağlıdır. Boyda qorxulu yuxu görüb yurduna qayıdan Salur Qazan evini - el-obasını tanıyan görünür. O, Qaraca Çobana rast gəlir. Çoban bütün əhvalatı ona danışır və Qazandan atını, silahlarını istəyir ki, gedib onun evini xilas etsin. Özü bəylərbəyi, oğuz ordusunun başçısı olan Salur Qazan, təbii ki, öz döyüş silahını və atını heç vaxt Qaraca Çobana verməzdi. Lakin bu epizod sovet qorquduşunluğunda sosial bərabərsizlik və haqsızlığın təzahürü kimi şərh olunmuşdur. Məsələn, keçən əsrin 60-cı illərinin əvvəlində məşhur alim A.Y.Yakubovski yazırdı: «Çoban nəinki öz ağasının böyük sürüsünü kafirlərdən təkbəşinə qoruyur, o eyni zamanda Salur Qazana onun evini, var-dövlətini və şərəfini qorumaqda kömək etmək üçün öz həyatını qurban verməyə hazırdır. Ancaq Salur Qazan çobanla necə rəftar edir? Çoban öz köməyini ona təklif edəndə Salur Qazan fikirləşir: «Əgər çobanla varacaq olursam, Qalın Oğuz bəgləri bənim başıma qaqcın qaxarlar. «Çoban billəm (olmasa), Qazan kafəri almazdı», deyirlər», - dedi» (A.Y.Yakubovskinin dastandan rusca verdiyi bu cümləni biz orijinalın bu nəşrinə əsaslanaraq veririk. Bax: 7, 46 - Y.İ.). Qazanı qəzəb bürüyür: «Çobanı bir ağaca sara-sara möhkəm bağladı. Atlandı, yürüyü verdi» (Bax: 7, 46 - Y.İ.). Ən nüfuzlu bəylərdən biri, Salur Qazanın özü bax belə hərəkət etdi. Və bütün bunlar çobanın onun üçün bütün elədiklərindən sonra baş verdi. Yəni ondan sonra yox ki, Qazanın evini qurtarmaqdan ötrü öz canını qurban verməyi ona təklif etdi, məhz ondan sonra ki, çoban öz kasıb yeməyini Qazanla bölüşdü. Bax «Qorquduş Kitabı»ndakı Qaraca Çoban belədir» (5, 134).

Əlbəttə, Salur Qazanla Qaraca Çobanın sosial bərabərsizliyi öz dövrünün reallığıdır. Ancaq Salur Qazan-Qaraca Çoban münasibətlərinin təsvirində epos yaradıcılarının məqsədi heç də (və heç bir halda) bu sosial bərabərsizliyi nəzərə çarpdırmaq olmamışdır. Bu, qətiyyən belə deyildir. Prof. E.Rəhimova haqlı olaraq belə hesab edir ki, Qaraca Çoban öz davranışlarında etik-əxlaqi çərçivəni gözləyə bilmir: «Qaraca Çoban nə qədər cəsarətli və qoçaqdırsa, bir o qədər də yaxşılıq etməyin qızgın çağında adi ədəb qaydalarını tapdalayıb keçməyi bacaran yonulmamış bir insandır. Axı görək mahiyyət etibarilə o, öz süzerinə, yəni feodalına nə (Qazanın evini xilas etməyi - Y.İ.) təklif edir? Nə az, nə çox elə bir şeyi ki, o şey oğuz bəyi olan Qazan üçün mərdlik, namus obyektini hesab olunur. Və məhz belə bir işdə Qazanı əvəz etməyi Çoban ona təklif edir. Dedikləri azmış kimi, fikirləşdiyini həyata keçirmək üçün o, ağasından hökmdar silahını, döyüş ləvazimatını, ən başlıcası isə, atını ona verməyi

xahiş edir, yəni o şeyləri ki, onlarsız oğuz pəhləvanı, oğuz kişisi nə igid, nə də kişi hesab edilirdi» (6, 89-90).

Məsələyə bizim münasibətimizə gəlincə, düşünürük ki, Salur Qazanla Qaraca Çoban arasındakı münasibətləri heç bir sosial bərabərsizlik, yaxud digər münasibətlər aspektində yozmağa ehtiyac yoxdur. Çünki «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanı poetikasına sosial bərabərsizliyin təsvir olunması, yaxud bu ideyalara hər hansı şəkildə işarə olunması yaddır. «Kitabi-Dədə Qorqud» - qəhrəmanlıq eposudur və bu mənada igidliyi başqa oğuz qəhrəmanları ilə bərabər səviyyədə təsvir olunmuş Qaraca Çoban eposun qəhrəman tipologiyasına görə məhz qəhrəmandır. Onun «çoban» statusunda heç bir sosial bərabərsizlik, yaxud sosial təhqir axtarmağa ehtiyac yoxdur. Kafirlər ona hətta bəylik təklif edirlər, lakin o, öz «çoban» statusunu kafirlərin verdiyi bəylikdən üstün tutur. Demək, dastanın poetikasında sosial bərabərsizliyin təsvir olunması heç bir halda əsas deyildir. Qaraca Çoban bir qəhrəmandır və onunla Salur Qazan arasında müəyyən incikliyin baş verməsinə də oğuz qəhrəmanlıq tipologiyasının hüdudları daxilində yanaşmaq lazımdır. Yada salaq ki, Salur Qazanla digər bəylər arasında (məsələn, Bəkillə) daha ağır incikliklər, hətta münaqişələr baş verir. Bu cəhətdən məsələnin bütün mahiyyəti «Kitabi-Dədə Qorqud» eposunun qəhrəmanlıq poetikası ilə bağlıdır. Onu da qeyd edək ki, məhz «Dədə Qorqud» dastanının poetikası fərqli cəhətlərə malikdir. Türk dastan yaradıcılığında qəhrəman probleminə bəhs edən M.Allahmanlının fikrincə, «Dədə Qorqud» eposu bu cəhətdən fərqlidir: «Bu, özlüyündə hər hansı aşıq dastanının «Kitabi-Dədə Qorqud»la müqayisəsində daha çox aydınlaşır... Digər bir cəhəti də qeyd edək ki, «Kitabi-Dədə Qorqud» formal strukturu baxımından da «Törəyiş», «Yaradılış», «Şu», «Boz qurd» və s. dastanlardan fərqlənir» (8, 30).

«Kitabi-Dədə Qorqud»un qəhrəmanlıq poetikasında gerçəkliyə sosial münasibətlər aspektində yanaşma yox, sosial struktur daşıyıcısının qəhrəmanlıq modelinə nə dərəcədə uyğun olması əsasdır. Bu cəhətdən Qaraca Çoban əsl qəhrəmandır. Hətta eposdakı bir sıra adlı-sanlı oğuz bəylərinin qəhrəmanlıqlarının təsviri Qaraca Çobanın igidliklərinin təsviri ilə müqayisədə çox zəif verilmişdir. Belə demək mümkünsə, «Salur Qazanın evinin yağmalanması boyu»nda Qaraca Çoban öz qəhrəmanlıqlarının təsviri baxımından Salur Qazanla eyni cərgədə durur. Baxmayaraq ki, xüsusilə stalinizm dövründə Azərbaycan ədəbiyyatında Qaraca Çoban daha çox əməkçi sinfin nümayəndəsi kimi tərənnüm olunmuşdur, obyektiv olaraq deməliyik ki, belə bir tərənnüm üçün Qaraca Çoban obrazının dastandakı qəhrəmanlıq «yükü» tam əsas verirdi. Yəni Ə.Dəmirçizadənin də Qaraca Çobanı pyesin əsas qəhrəmanlarından birinə çevirməsinin əsasında Qaraca Çobanın «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanındakı həqiqi qəhrəmanlıqları dururdu.

Üçüncü pərdədə aznavurlar Salur Qazanın sürüsünü Qaraca Çobandan xoşluqla ala bilməyib, onun üzərinə hücumla keçirlər. Ə.Dəmirçizadə bu döyüşün təsvirində dastandan fərqli mühüm bir obraz əlavə etmişdir. Bu, çobanın qızı Gülçindir. Gülçin müəllifin pyesdə əsas dəyər verdiyi surətlərdən biridir.

O, Uruzun sevgilisidir və Oğuz elinin əbədiliyi, birliyi və sarsılmazlığının bütün gələcəyi Uruz və Gülçin obrazlarının sevgisində simvollaşdırılmışdır. Gülçin atası ilə bərabər döyüşə girir: «Qaraca Çobanın nərəsinə iki qardaşı və bir qızı səs verərək hərəsi bir təpənin arxasında yerləşirlər və keçidə doğru yuxarıdan daş yuvarlayırlar» (4, 26).

Döyüşdən sonra Salur Qazan gəlib çıxır. Çobandan vəziyyəti öyrənir. Pyesdə dastandan fərqli olaraq Qaraca Çoban öz ağasını el-obanı başlı-başına buraxıb, eys-ışrət etməkdə qınayır:

Ay ağa ölmüşdün, Gəzirdin harda!?
Eldən uzaq yerdə, hansı diyarda!?
Xəbərdar edəydin, diyəydin bizə,
Yadı buraxmazdıq biz elimizə.
Öz gözümüz kimi güdərdik yurdu,
Buraxmazdıq yurda hər quşu-qurdu.
Oturmuşuq, olub sənə arxayın,
Nə bilək ki, elimizdə var xain.
Nə bilək ki, qayğusuzsan, ay Qazan,
Qayğusuzluq oldu bu yurdu pozan (4, 31).

Qaraca Çobanın bu sözlərində eposun öz məzmunu ilə təsdiq olunan böyük həqiqət vardır. Yada salaq ki, boyda Salur Qazanın Oğuz elinin bütün igidləri ilə ova çıxmaq istəməsi onun dayısı, Daş Oğuzun başçısı, təcrübəli və qoca döyüşçü Alp Aruzu möhkəm narahat edir. O, sanki Oğuz elinin namərd və müxənnət düşmənlərinin bundan sui-istifadə edə biləcəyini qabaqcadaq hiss edərək soruşur: «Ağam Qazan, sası dinlü Gürcüstan ağzında oturarsan, ordun üstünə kimi qorsan?» Qazan aydır: «Üç yüz igidlən oğlum Uruz mənim evim üstünə tursun», - dedi» (7, 42). Hadisələrin sonrakı mənfə nəticoləri göstərir ki, Salur Qazan evinin üstünə az miqdarda döyüşçü (300 igid) və onların üstünə də heç bir döyüş təcrübəsi olmayan bir yeniyetməni (Uruzunu) başçı qoymaqda haqsız imiş. Əslində, eposda Alp Aruzun narahatlığı, Qaraca Çobanla Salur Qazanın dialoqunda ifadə olunan narahatlıq Salur Qazanın məsuliyyətsizliyinə edilən etirazın süjetdəki izləridir. Müəllif-ozan bu etirazı süjetin zahiri qatında çox qabartmamış, sətiraltı şəkildə ifadə etmişdir. Eposun mətnini dərinədən bilən Ə.Dəmirçizadə bu motivin alt qatında, yaxud yazıçı-dramaturq K.Abdullanın terminindən istifadə etsək, «mahdiyyət planında» yatan etiraz ideyasını inkişaf etdirərək pyesdə Qaraca Çobanın Salur Qazana qınağı şəkildə ifadə etmişdir.

Ə.Dəmirçizadə pyesdə Salur Qazan-Qaraca Çoban xəttini geniş və ətraflı təsvir etmiş, onların «yoldaşlıqlarının» bədii cəhətdən zənginləşdirmişdir. Məsələn, eposda Salur Qazan ovda olarkən narahat yuxu görür və bunu bəylərə danışır. Ancaq pyesdə o öz yuxusunu Qaraca Çobana danışır. Ə.Dəmirçizadə bu yolla oğuz cəmiyyətinin iki nümayəndəsinin - oğuz sərkərdəsi ilə oğuz çobanının qarşılıqlı etimadının nümunəsində Azərbaycan-oğuz xalqının birliyi və

vəhdətini tərənnüm etmişdir. Üçüncü pərdənin sonunda Salur Qazan əvvəlcə özü ilə döyüşə aparmaq istəmədiyi üçün ağaca bağladığı Qaraca Çobanın qollarını açır və onlar birgə döyüşə yollanırlar. Çobanın qızı Gülçin onların arxasınca baxıb deyir:

Odur, birləşərək çobanla ağa,
Gedirlər yağıdan qisas almağa.
Biri mənim atam, dağlar çobanı,
Biri qayın atam, ellərin xanı (4, 40).

Dördüncü pərdə Salur Qazanın evini talan etmiş yağlıların kef məclisinin təsviri ilə başlanır. Onlar Salur Qazanın arvadı Burla xatuna şərab paylatmaq istəyirlər. Lakin buna nail olmurlar. Məlik Uruzun ətindən kabab çəkdirib qızlara yedirtmək istəyir ki, bu üsulla Qazanın arvadını tanıya bilsin. Ə.Dəmirçizadə ana ilə oğulun dialoqunu yüksək bədii dillə, emosional boyalardan istifadə etməklə təsvir etmişdir. O, Uruzun dili ilə Azərbaycan milli mənəviyyatı üçün xarakterik olan keyfiyyətləri tərənnüm etmişdir. Məsələn, Uruz anasına deyir:

Aman, ana, rüsvay etmə Oğuzu,
Əmanətidir, təmiz saxla namusu.
Aman ana, xain olma atama,
Xan atamın namusunu tapdama (4, 48-49).

Göründüyü kimi, Uruz əvvəlcə Oğuz elinin, sonra atasının adını çəkir. Bu cəhətdən onun anasına söylədiyi sözlər bizə Azərbaycan-oğuz düşüncəsində milli mentalitetin mühüm dəyəri olan namus məsələsinin quruluşunu anlamağa imkan verir. Pyesdə oğuzların mentalitet dəyəri kimi tərənnüm olunan «namus» eyni zamanda bu gün Azərbaycan xalqının əsas milli dəyərlərindən biridir. Bu cəhətdən Uruzun sözlərində namusun necə mənalandırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məlum olur ki, oğuzlarda namus məsələsi cəmiyyət-fərd düzümünə əsaslanır. Yəni öncə cəmiyyətin - kollektivin, sonra fərdin mənafeyi əsas götürülür. Başqa sözlə, qadın-ana namusu tək cə bir insanın şəxsi ləyaqət məsələsi yox, ilk növbədə cəmiyyətin namus-qeyrət məsələsidir. Ona görə də Uruz kafirlərin anasına şərab paylatdıracaqları halda ilk növbədə Oğuzun rüsvay olacağından, daha sonra isə atasının şərəfinin tapdalanacağından qorxur. Ə.Dəmirçizadə belə bir cəhəti düzgün şəkildə qoymuşdur ki, oğuz fərdi öz mənafe və xoşbəxtliyini Oğuz xalqının mənafe və xoşbəxtliyində görür. Cəmiyyətlə şəxsiyyətin, xalqla fərdin birliyi və vəhdəti «Kitabi-Dədə Qorqud» eposunun əsas ideyasıdır. Müəllif pyesdə bu vəhdəti - oğuz insanı ilə Oğuz xalqının ayrılmazlığını dolğun şəkildə təcəssüm etdirmişdir. O, eposun əsas ideyasına sadıq qalaraq oğuz bəylərinin Salur Qazanın köməyinə gəlməsini yüksək coşqu ilə tərənnüm etmişdir. Bəylər Qazana yetdikcə ona sözlə də dəstək verirlər. İlk yetişən Qaragünənin sözləri bu baxımdan oğuz igidlərinin mənəviyyat «kodeksini» ifadə edir: «Sağ tərəfdən əlində süyülmə qılınc Qazan hücum edir. Bunların arxasınca sağdan-soldan nərə vurub qəhrəmanlar bir-bir gəlirlər.

Qaragünə: Sən dönmədin, fəlakəti hiss etdik biz,
Çal qılıncın, ağam Qazan! Çal, yetdik biz!
And içmişik yurd adına, xan adına!
Ki hamumuz yurd uğrunda qıyır cana! (4, 58).

Sonda oğuz igidləri qələbə çalırlar. Gülçin də döyüşdə iştirak edir. Oğuzun ağır günündə Oğuz elinin bütün fərdləri, sosial statusundan asılı olmayaraq hamı bir araya gəlir və birləşərək düşmən üzərində qələbə çalırlar. Ə.Dəmirçizadə Oğuz elinin başçısı Salur Qazanın oğlu Uruzla çoban qızı Gülçinin biri-birinə sevgi və qovuşmalarının nümunəsində Oğuz xalqının sarsılmazlığının əsas düsturunun milli birlikdə olduğunu göstərməyə nail olur. Doğrudan da, eposun əsas ideyası və ana xətti milli birlikdir. «Oğuz» adı oğuz xalqının hər bir nümayəndəsi üçün müqəddəsdir. Bu ad sosial təbəqə və mövqeyindən asılı olmayaraq hamını birləşdirən əsas ideyadır. Dastanı dərinlən bilən Ə.Dəmirçizadə insanlar arasında sosial-sinf mübarizəni əsas götürən bir cəmiyyətdə - sovet dövlətində yaşadığına baxmayaraq, pyesdə milli birlik ideyasını ifadə etməyə nail olmuşdur. Bu cəhətdən pyesin sonunda Dədə Qorqudun milli birlik haqqında alqışları, əslində, müəllif Ə.Dəmirçizadənin pyesdə təcəssüm etdirmək istədiyi əsas ideyanın açıq şəkildə bəyanıdır:

Ey el oğlu, qoy yaşasın bu ellər!
Elin üçün hünər göstər, zor göstər!
Amansız ol müxənnətə, namərdə!
Macal vermə, çal qılıncı hər yerdə! (4, 67)

Maraqlıdır ki, «Kitabi-Dədə Qorqud» eposunun milli birlik və sosial vəhdət haqqında bu əsas ideyası təkcə Ə.Dəmirçizadənin «Qaraca Çoban» pyesində yox, eposa müraciət etmiş digər dramaturqların yaradıcılığında da uğurla davam etdirilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Ələkbərli N. «Kitabi-Dədə Qorqud» Azərbaycan ədəbiyyatında // «Azərbaycan» jur., 1999, № 9, s. 13-17
2. Qasımov Q. “Dədə Qorqud” (Ə.Dəmirçizadənin «Dədə Qorqud» adlı librettosu əsasında Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasında verilən tamaşa haqqında) // «Kommunist» qəz., 1943, 6 mart.
3. Dəmirçizadə Ə. Dədə Qorqud (xalq yaradıcılığı eposu). Libretto (musiqisi: Q.Salahov və C.Cahangirovundur. Bakı: Azərbaycan SSR XKS Yanında İncəsənət İşləri İdarəsi. M.Maqomayev ad. Azərbaycan Dövlət Filarmoniyası Qızıl ordunun 25-ci ildönümünə həsr olunmuş Azərbaycan musiqi və mahnı rəqsləri konserti, 1943).
4. Dəmirçizadə Ə. Qaraca Çoban (dörd pərdəli mənzum pyes). Bakı: 1942 (Əsər ilk dəfə Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin XXVI ildönümünə həsr edilmiş bir tamaşa kimi 1946-cı il aprelin 27, 28, 30-da M.Qorki ad. Azərbaycan Gənc Tamaşaçılar Teatrında oynanılmışdır).
5. Şərif Ə. Qaraca Çoban (Ə.Dəmirçizadənin «Qaraca Çoban» pyesi haqqında) // «Kommunist» qəz., 1946, 30 aprel

6. Якубовский А.Ю. «Китаби Коркуд» и его значение для изучения туркменского общества в эпоху раннего средневековья / Книга моего Деда Коркуда. Огузский героический эпос. Превод В.В.Бартольда. Баку: ЙНЕ “XXI”, 1999, с. 127-135
7. Rəhimova E. Ölməz sənət incisi. Bakı: Təbib, 2000, 238 s.
8. Kitabı-Dədə Qorqud / Tərtib, transkripsiya, sadələşdirilmiş variant və müqəddimə F.Zeynalov və S.Əlizadəninindir. Bakı: Yazıçı, 1988, 265 s.
9. Allahmanlı M. Türk dastan yaradıcılığı. Bakı: Ağrıdağ, 1998, 144 s.

**ЛИБРЕТТО «ДЕДЕ КОРКУД» А.ДЕМИРЧИЗАДЕ И ИДЕИ НАЦИОНАЛЬНОГО
ЕДИНСТВА ОГУЗСКОГО НАРОДА В ПЬЕСЕ «ГАРАДЖА ЧОБАН»**

Е.Н.ИСМАИЛОВА

РЕЗЮМЕ

В статье отмечается, что творчество выдающегося азербайджанского ученого и писателя А.Демирчизаде имеет особое значение с точки зрения темы «Мотивы «Деде Коркуд» в азербайджанской литературе». Научно подтверждено, что первым художественным произведением на тему «Деде Коркуд» в азербайджанской литературе является одноименное либретто, написанное А.Демирчизаде в 1943г. в соавторстве С.Ш.Шейховым. Либретто построено на основе простого героического сюжета. Здесь явно прослеживаются две идейные линии: 1) описание боевого духа народа, поднявшего на борьбу с чужеземными захватчиками; 2) в тяжелые дни главную роль играет герой – выходец из народа.

Каждая из этих линий определяется эпохой, периодом, политико-идеологической атмосферой времени создания произведения. Либретто, авторами которого являются А.Демирчизаде (и Ш.Шейхов), было написано приблизительно в 1941г. и поставлено на сцене в 1943 г. В пьесе «Гараджа Чобан», написанной А.Демирчизаде в 1942г. и продолжающей в более широком плане идейные линии либретто «Деде Коркуд», ощущается тот же идейно-содержательный дух.

Основная идея эпоса «Деде Коркуд» о национальном и социальном единстве была успешно развита и продолжена не только в пьесе А.Демирчизаде «Гараджа Чобан», но и в произведениях других драматургов, обращающихся к эпосу.

Ключевые слова: либретто, «Деде Коркуд», А.Демирчизаде, эпос, Гараджа Чобан

**LIBRETTO “DEDE GORGUD” BY A.DEMIRCHIZADEH AND IDEAS
OF NATIONAL UNITY OF OGUZ PEOPLE IN THE PLAY “GARAJA CHOBAN”**

Y.N.ISMAYILOVA

SUMMARY

It is emphasized that creativity of the outstanding Azerbaijani scientist and writer A.Demirchizadeh is very significant from the standpoint of the theme “Motives of “Dede Gorgud” in the Azerbaijani literature”. It is generally acknowledged that the first artistic work on the theme “Dede Gorgud” in the Azerbaijanian literature is the libretto of the same name written by A.Demirchizadeh in co-authorship with Sh.Sheyhov in 1941. The libretto is based on a simple heroic plot. There are two ideological lines:

1. description of fighting spirit of the people who struggle against foreign invaders;

2. during the hard days the hero who came from the people plays the main role.

Each of these lines is determined by epoch, period, political-ideological atmosphere of the time when the work was created. The libretto was written by A.Demirchizadeh (and Sh.Sheyhov) in about 1941 and staged in 1943. In the play "Garaja Choban" written by A.Demirchizadeh in 1942, ideological lines of the libretto "Dede Gorgud" were continued in a wider plan and the same ideological-profound spirit is felt.

The main idea of the epos "Dede Gorgud" about national and social unity was successfully developed and continued not only in the play "Garaja Choban", by A.Demirchizadeh but also in the works by other playwrights who appealed to the epos.

Key words: libretto, "Dede Gorgud", A.Demirchizadeh, epos, Garaja Choban